

نقوش و نمادهای گیاهی و حیوانی در سفالینه های دوران اسلامی ایران*

ابوالقاسم دادور

استاد دانشکده هنر دانشگاه الزهراء(س)

چکیده

دین مبین اسلام با بستر فرهنگی وحی و ندای آسمانی قرآن کریم، به شکوفایی و بالندگی زمینه‌های علمی و هنری یاری رساند. قبول دین اسلام در قلمرو وسیع ساسانیان و تغییر فرهنگ از تجمل پرستی به ساده‌زیستی موجب توجه بیشتر به سفالگری گردید. اهمیت سفال تنها به عنوان کهن‌ترین صنعت دستی بشر نیست بلکه سفال با نقش و نگارهایی که سازندگانش در پس قرن‌ها به آن داده‌اند، تاریخ، فرهنگ و هنر انسان‌ها را نیز به نسل‌های بعد منتقل کرده‌است. با وجود تنوعات بسیاری که در نقوش سفالینه‌های دوره اسلامی وجود دارد، پژوهش حاضر به مطالعه و تبیین نقوش گیاهی و حیوانی می‌پردازد. یکی از انواع نمادها و نقوشی که در اوایل دوره اسلامی به دلیل تحریم نقوش انسانی مورد توجه قرار گرفت؛ نقوش گیاهی است. گیاهان به دلیل اینکه از منابع تغذیه بشر بودند، در تفکر بشر جایگاهی خاص داشته‌اند؛ که از دیرباز بر روی سفالینه‌ها به کار می‌رفته‌اند. از دیگر نقوش با اهمیت ترسیم شده بر روی سفالینه‌های دوره اسلامی نمادهای حیوانی می‌باشد، که برای بیان بیم‌ها و امیدها و نمایش قدرتهای آسمانی از این نقوش استفاده می‌شده‌است. حتی تصاویر حیوانی بطور سنتی نقش مهمی در هنر و ادبیات داشتند. روش به کار گرفته شده در این پژوهش روش توصیفی - تاریخی و با استفاده از منابع مکتوب و تصاویر موجود می‌باشد، لذا در گردآوری داده‌ها از روش کتابخانه‌ای و مشاهده بهره گرفته شده‌است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که این نقوش از شرایط پیرامونی در جامعه و اعتقادات مردم آن زمان تأثیر فراوانی پذیرفته است.

واژه‌های کلیدی: سفالینه، دوره اسلامی، نقوش گیاهی و حیوانی.

پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

(خلق الانسان من صلصال كالفخار)

(و خداوند انسان را از گل کوزه گری آفرید).

«هنر سفالگری دوره اسلامی از ترکیب فلسفه، حکمت و فن مشتق می‌شود، همچون انعکاس حقایق آسمانی در روی زمین، انعکاسی که به کمک آن هنرمند مسلمان سفر زمینی خود را به عالمی که حضور خداوند باریتعالی در آن است به انجام می‌رساند و به حقیقت که اصل و سرانجام این هنر است می‌رساند. بررسی نقوش و کاربرد لعاب روی ظروف در دوره اسلامی این حقیقت را نشان می‌دهد که سفالگر دوره اسلامی به نحوی با فلسفه اسلامی پیوند عمیق یافته و پیوسته در جستجوی زیبایی است و چندان توجهی به فواید کاربردی ندارد البته این گفته در مورد سفال صدق نمی‌کند، زیرا این دست ساخته در دسترس همگان بوده و کاربردی بودن یکی از ویژگی‌های بارز آن است. ویژگی‌های هنر اسلامی که ابتدا سادگی مظهر آن است با روح جاودان‌خواهی فلسفه اسلامی و رنگ و شفافیت لعاب‌های ساخته شده که خود بخشی از کیمیاگری اسلامی است، تقدس مذهبی خود را با کارگیری خط کوفی به کمال می‌رساند و جلوه و زیبایی حقیقی به آن می‌بخشد» (توحیدی، ۱۳۷۹، ۲۵۷ و ۲۵۸).

یکی از گران‌بهارترین و قدیمی‌ترین میراث به‌جامانده از گذشتگان و هنر آنها نقوش سنتی است. نقوشی که ریشه در دل فرهنگ ما دارد.

آشنایی با فرهنگ و باورها و سنت‌ها از طریق مطالعه نقوش نمادین در آثار هنری، تاریخی و بویژه هنر سفالگری امکان‌پذیر است زیرا که بیش‌تر نقوش و تصاویر سرشار از مفاهیم هستند. برای درک این مفاهیم ضرورت دارد که تمامی علایم و نقوش که در آثار سفالی دارای ویژگی نمادین هستند، شناسایی شوند.

با توجه به موارد فوق، پژوهش حاضر در پی پاسخ این سوال است که آیا باورهای اعتقادی و اوضاع اجتماعی و فرهنگی جامعه در ایجاد و نوع نقوش و نمادهای سفالینه‌ها تاثیرگذار بوده‌است؟

در این پژوهش سعی شده، نقش و نمادهای به کار گرفته شده

در نمونه‌هایی از آثار سفالی دوره اسلامی ایران که نقوش گیاهی و حیوانی بر روی آنها ترسیم گردیده، مطالعه و بررسی شود.

مفاهیم نماد و نقش

اصطلاح سمبل که در فارسی به نماد ترجمه شده است، اصالتاً از ریشه یونانی سیمبالین (Symballen) به معنای «باهم پیوستن» و «باهم انداختن» بوده و اسم مشتق سیمبلن از آن ناشی گردیده است. سیمبلن در زبان یونان باستان به معنای «نشان»، «مظهر»، «نمود» و «علامت» به کار رفته است (ناظرزاده کرمانی، ۱۳۶۷، ۳۴).

نماد یا رمز شناختی غیرمستقیم است، چون شناخت موضوع و متعلقات رمز، به صورتی مستقیم و بی واسطه ممکن نیست (اسماعیل پور، ۱۳۷۷، ۴۲).

به سخنی دیگر، می‌توان گفت که «نماد به «گونه» (جنس) می‌ماند که به شیوه‌ای رازآمیز و جاودانه همه «فردها» را در بر می‌گیرد. نماد گویای همه افراد است، بی آنکه یکی از آنها باشد» (کزازی، ۱۳۷۶، ۱۶۲).

نمادها به صورت کلی به دو شکل ساخته می‌شوند: یکی آگاهانه و دیگری ناآگاهانه. در ایجاد نمادهایی که آگاهانه به وجود می‌آیند عامل بیرونی و در خلق نمادهای ناآگاهانه عوامل درونی مؤثر می‌باشند. زمانی که انسان به درک حقایق فراسوی خرد دست می‌یابد برای بیان معرفت خویش از حقیقت ناگزیر است از نمادها بهره بگیرد، زیرا بیان حقایقی که در ظرف عقل نمی‌گنجد به وسیله خرد و زبان کاریست محال و ناممکن. به عقیده «یونگ» «از آن جایی که چیزهای بی‌شماری فراسوی حد ادراک ما وجود دارند، پیوسته ناگزیر می‌شویم به یاری اصطلاحات نمادین برداشت‌هایی از آنها را ارائه دهیم که نه می‌توانیم تعریفشان کنیم و نه به درستی آنها را بفهمیم و درست به همین سبب است که دین‌ها از زبانی نمادین بهره می‌گیرند و خود را با نمایه‌ها تعریف می‌کنند» (یونگ، ۱۳۷۷، ۱۹-۱۸).

نقش نیز در معانی و تعبیر زیادی به کار می‌رود؛ بنابراین

مورد نیاز برای تولید و چه سرشار از پدیده‌های طبیعی باشند موجبات پیدایش آفرینش‌های فنی و هنری خاصی را در قیاس با سایر اکوسیستم‌ها فراهم می‌آورد (اکبری، ۱۳۹۰، ۱۰۶، ۱۰۷).
 «هربرت رید» تحلیلی دلپذیر از سفالگری اولیه دارد: سفالگری ساده‌ترین و در عین حال دشوارترین هنرهاست. ساده‌ترین از آن جهت که بدوی‌ترین هنرهاست و دشوارترین از آن جهت که انتزاعی‌ترین هنرهاست (نوبهاری، ۱۳۸۱، ۳۲).

سفال یکی از پدیده‌های فرهنگی است و نقش و ترکیب آن به عنوان بانی نمادین و تمثیلی وسیله‌ای برای انتقال اندیشه بوده‌است. با پیدایش خط و آغاز شهرنشینی سفال منقوش که قبلاً با تمثیل و تجرید پیام‌های جوامع کوچک کشاورز و شکارچی را انتقال می‌داد ارزش نمادین خود را از دست داد (کامبخش فرد، ۱۳۸۰، ۱۰۵).

بنا به گفته جرج کنتنو (George Contenau) نقوش ظروف سفالی دوران کهن را باید «تختین کتاب جهان» دانست (عبداللهیان، ۱۳۷۸، ۵۶).

در دوران اسلامی سفالینه‌های ایران تنوع بسیار زیادی یافتند. این تنوع هم از نظر نقش و لعاب و هم از نظر تکنیک بوده است و با گذشت زمان این تنوع همچنان تداوم یافت تا جائیکه در ادوار ایلخانی و صفوی به اوج زیبایی رسید.

نقوش و نمادهای گیاهی در سفالینه‌های دوران اسلامی

گیاهان به دلیل اینکه از منابع تغذیه بشر بوده‌اند، همواره بسیار پراهمیت بوده و در تفکر بشر جایگاهی خاص داشته‌اند و از دیرباز بر روی سفالینه‌ها به کار می‌رفته‌اند. کاربرد این نقوش با تفکراتی خاص همراه بوده‌اند از جمله دعا برای ازدیاد محصول، اجرای رقص‌های آئینی و... گاه خود این نقوش نمادی از یک تفکر یا آئینی خاص بودند که تا به حال مقدس می‌باشند؛ به عنوان مثال گل نیلوفر که همواره با آئین مهر در ارتباط بوده و این آئین در دنیا و از جمله در ایران بسیار محترم بوده‌است. «در تفکر مردم ایران باستان و آیین زرتشت پاداش درختکاران جایگاهی نیکو است و روان کسی که به درخت آزار برساند، در

برای آن مفهوم و تعریف گسترده‌ای می‌توان یافت. در این جا ما نقش را در معنایی به کار می‌بریم که مجزا بودن آن از نماد مشخص گردد. «در تعریف و توضیح این کلمه و فرق آن با کلمه سمبل (نماد) آراء صاحب‌نظران متفاوت می‌باشد. کلمه نقش معانی علامت، اثر، نمونه و یا نشانه را داراست که معادل انگلیسی آن، symptom و sign یعنی نشانه و نشان است.

نقش از نظر لغوی در دو منبع مختلف یکسان تعریف شده است: «تصویر، نگارگری، ترسیم، صورت، شکل و رسم» (معین، ۱۳۸۱، ۴۷۸۹) و نیز «صورت، تصویر، رسم، ترسیم، شبیه صورت و شکل» (دهخدا، ۱۳۷۷، ۲۲۶۶۳). همانطور که می‌بینیم نقش در واقع به شکل ظاهری یک چیز اشاره دارد؛ در حالیکه نماد به معنایی و رای شکل ظاهری نیز توجه دارد.

نقش در بسیاری از منابع با نام نقشمایه آورده شده‌است. «نقشمایه، (motif)، مایه اصلی و بارز در یک اثر هنری. عنصر یا ترکیبی از عناصر بصری که در یک ترکیب‌بندی تکرار می‌شود و در بیان هنرمند برجستگی و ویژگی دارد» (پاکباز، ۱۳۸۱، ۵۹۸).

در این تعریف نیز کاملاً مشخص است که نقش برخلاف نماد ظاهر چیزی را نشان می‌دهد و نیز در یک اثر هنری آنچه بارز و مشهود است، نقش یا همان نقشمایه آن است، که شامل تمامی عناصریست که در یک اثر خود را نمایان می‌سازند. نویسنده دیگری نقش را اینگونه تعریف نموده‌است: «نقش، صورت هر پدیده‌ای را کشیدن» (ریاضی، ۱۳۷۵، ۲۳۷). همانطور که می‌بینیم نقش در تمامی منابع به صورت ظاهری هر چیز گفته می‌شود و این تفاوت اساسی نقش با نماد می‌باشد.

سفالگری و اهمیت آن

سفالگری هنر و فنی است که ارتباط تنگاتنگ با محیط اطراف خود دارد. از یک سو تولید آن وابسته به مواد اولیه طبیعی است و از جهتی دیگر محیط اطراف منشأ الهام بسیاری از ابداعات هنری از جمله نقوش سفالینه‌ها است. از این رو اکوسیستم‌هایی که دارای ظرفیت‌های ویژه چه در زمینه مواد

تابان و زندگی‌بخش و نشانه نامیرایی و آزادگی و پایداری در برابر نیروهای مرگ‌آور بود» (کوهزاد، ۱۳۸۹، ۸۱).

در آثار سفالی دوران اسلامی نقش درخت سرو نیز به وفور استفاده شده‌است. این نقش همراه با انسان و حیوانات نمادی از حیات و طراوت می‌باشد و جنبه‌های مفرح و مثبت زندگی را نمایان می‌سازد.

نمونه این نقش در کاسه‌ای متعلق به قرن ۵ و ۶ هجری مشاهده می‌شود، تزئینات این کاسه از موضوع شمایل‌نگاری پیروی کرده‌است: یک زوج شاهزاده زیر درخت سرو نشسته‌اند و پرنده‌هایی بالای سرشان در پروازند. نوار تزئینی به خط کوفی بر گرداگرد لبه داخلی ظرف با خط شکسته تحریر شده، که تکرار کلمه «العز» در داخل و «البر» در بیرون ظرف را نشان می‌دهد (تصویر ۲).

تصویر ۲: نقش سرو در کاسه سفالی، ایران، قرن ۵ و ۶ هجری (گروبه، همان، ۲۲۹).

نمونه دیگر کاسه مخروطی مکشوفه از کاشان است. گودی داخل این کاسه با منظره‌ای نادر تزئین شده که پلنگی غزالی را پاورچین پاورچین تعقیب می‌کند، در مرکز کاسه درخت سروی در کنار نهری پر از ماهی به چشم می‌خورد. در اطراف شمسه مرکزی دو نوار اولی با حروف شکسته و دومی به خط کوفی بر زمینه فلز اجرا شده‌است (همان، ۸۲، تصویر ۳).

کنار پل «چینود» سرگردان و اندوهناک است» (جهان‌پور، آبان ۱۳۸۰، ۱۲۸).

درخت مظهر زندگی، تقدس، نماد باروری، نشاط، سایه گستری، نمونه سرسبزی و طراوت است. نزدیکی و دوستی انسان با درخت از آغاز خلقت و در باغ ملکوت بود.

در ایران نخستین نمونه‌های گیاهی روی سفال‌ها، مهرها و سنگ‌ها یافت می‌شود. دنیای ایرانی پر از تصویرهای گیاهی است و در ادوار مختلف ایران باستان درخت نقش محوری داشته‌است (هال، ۱۳۸۰، ۲۸۶).

یکی از نقوشی که در دوران اسلامی رایج بوده و برای نمایش طبیعت، پرکردن فضای کار و حتی نمایش حالات روحی افراد، به کار گرفته می‌شد درخت می‌باشد. در (تصویر ۱) زوجی در زیر درختی شکوفان نشسته‌اند؛ در اینجا زوج در حال معاشقه و نواختن موسیقی می‌باشند، بنابراین درخت نیز شکوفا تصویر شده تا شاد بودن افراد و صحنه را القاء کند.

تصویر ۱: درخت شکوفا در ظرف سفالی، ایران، قرن ۵ و ۶ هجری (گروبه، ۱۳۸۴، ۲۳۱).

در میان نقوش گیاهی، نقش درخت سرو، از تمامی نقوش گیاهی فراوانتر دیده می‌شود. علاوه بر این، به‌علت اینکه این درخت از دیرباز مورد احترام ایرانیان بوده و درختی مقدس و دارای جنبه‌های مذهبی می‌باشد، نقش آن می‌تواند جنبه‌ای آئینی داشته باشد.

«در باور پیروان آیین مهر، سرو درختی است که ویژه خورشید و زایش مهر است؛ درختی که همیشه سبز و با طراوت است و در برابر سردی و تاریکی پایداری می‌کند. از این روی سرو نماد مهر

«نخل» یا «سرو» باشکوهی وصفناپذیر، حسین حسین گویان در مجلس عزا می‌گردانند (جهان پور، ۱۳۸۰، ۲۵).

با توجه به پیشینه این درخت می‌توان گفت که در دوران اسلامی هم نخل می‌تواند نمادی از تقدس و برتری باشد و اگر در طرفین یا اطراف شخصی قرار گیرد می‌تواند این شخص را مهم و دارای قدرت خاص نشان دهد.

کاسه‌ای گود نمونه‌ای از ظروفی است که نقش درخت نخل را در خود دارد، در میان این کاسه بزرگ، پیکره نشسته حاکمی به چشم می‌خورد ویژگی‌های صورت، یعنی بینی بزرگ، چشمان کوچک بادامی، ابروان به هم پیوسته و گرد، تماماً از خصوصیات شیوه شرقی آسیای مرکزی است. آذین گل و بنه همراه با نخل‌های بال‌گونه و طراحی لباس نیز حاکی از تأثیر سفال آسیای مرکزی است (تصویر ۵).

تصویر ۵: کاسه با نقش نخل، ایران، قرن ۱ هجری (کوهزاد، همان، ۷۶).

گل چندپر از جمله نقوش گیاهی دیگری است که حیات خویش را تا دوران اسلامی حفظ کرده و همچنان به عنوان یکی از نقوش زیبا و مقدس به‌کار می‌رود. نمونه این نقش در تصویر ۶ دیده می‌شود؛ «کف ظرف با یک گل هشت پر که درون آنها یک در میان با نقوش هندسی و گلبرگ پر شده تزئین یافته است» (کریمی و کیانی، ۱۳۶۴، ۲۱۲).

تصویر ۶: نقش گل هشت‌پر در کاسه سفالی، ری، قرن ۸ هجری (کریمی و کیانی، ۱۳۶۴، ۲۱۲).

تصویر ۳: نقش سرو در کنار نقوش حیوانی، کاشان، قرن ۶ هجری (همان، ۲۷۳).

از گیاهان دیگر درخت نخل (Palm, Palmette) است. درخت نخل یک منبع مهم غذایی در بین‌النهرین باستان و ایران است (تصویر ۴، هال، ۱۳۸۰، ۳۰۷).

تصویر ۴: درخت نخل (هال، ۱۳۸۰، ۳۰۷).

در دوره ساسانی و اسلامی استفاده از برگ کامل یا نیم برگ نخل، بسیار مورد توجه هنرمندان بوده است. در گچبری‌های چال ترخان ری متعلق به دوره ساسانی، گچبری‌های نیشابور مربوط به سده‌های ۳ و ۴ ق، و گچبری‌های دوره سلجوقی و ایلخانی می‌توان شاهد تداوم و تکامل برگ‌های نخل بود (ویلسون، ۱۳۷۷، ۱۳۷).

در قرآن مجید، نوزده آیه در سوره‌های بقره، انعام، یس، نخل، اسری، کهف، مریم، طه، مؤمنون، شعرا، رعد، قمر، الرحمن و الحاقه درباره درخت نخل و رطب آمده است. در روایات آمده است که نخل، خواهر آدمی شناخته شده است. زیباترین جلوه مذهبی و نمادین درخت در آئینه آیین‌ها را می‌توان «آیین نخل گردانی» در مراسم عزاداری امام حسین (ع) دانست. آیینی که در آن ستون چوبی بزرگی را به شکل

تصویر ۸: سفال نخودی با نقش گل رز، ایران، قرن ۱ هجری (گروبه، همان، ۱۴).

گیاه دیگری که بر روی سفال‌های دوره اسلامی به نمایش در آمده است شکوفه‌ها چهارپیر است. شکوفه نشان و نماد باروری و شکوفایی است و عدد چهار در اسلام عددی مقدس می‌باشد. ترکیب این دو با یکدیگر می‌تواند نمادی از تقدس پویا و شکوفا باشد.

نقش شکوفه، در کاسه‌ای متعلق به نیشابور تصویر شده است. ترکیب آن شامل یک هشت‌ضلعی در مرکز ظرف است که با شکوفه‌های نخل آستره بر زمینه هاشوری ضربدری تزئین شده است. در اطراف آن شکوفه‌های چهارپیر و نیزه‌های کوچک دیده می‌شود (تصویر ۷).

تصویر ۷: نقش شکوفه در کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۳ هجری (گروبه، همان، ۶۳).

گل و بته آستره از نقش‌هایی است که در سفال‌های اسلامی ایران به وفور دیده می‌شود. با توجه به اینکه برگ‌ها و در کل گیاهان چرخه زندگی، تولد و تولد دوباره (نوزایی) را منعکس می‌کنند، این نقش می‌تواند در آثار گوناگون نمادی از رشد و نوزایی باشد. ظروف منقوش گلابه‌ای، که از تولیدات سفالگران سمرقند است، نقوش گل و بته آستره، را نشان می‌دهد. ترکیب نقوش و نوشته خوانا، با عنوان «برکه لصاحبه» به معنی برکت برای مالک آن رایج‌ترین تغییرات در این الگوی تزئینی است (تصویر ۹).

تصویر ۹: کاسه با نقش گل و بته آستره، ایران، قرن ۳ هجری (گروبه، همان، ۷۱).

از جمله نقوش گیاهی دیگر که شباهت‌هایی به گل شش پر دوران باستان دارد، نقش گل رز می‌باشد. «رز و سمبل‌هایش در پندارهای انسان بیش از هر گلی، وارد شده است. در فرهنگ‌های مختلف نمادهای جوانی، خلوص، حمایت، عشق زمینی و تولد دوباره است. رز، گل خواستگاری، ازدواج و حتی مرگ است» (بروس، ۱۳۸۸، ۵۵).

در دوران اسلامی نیز این نقش به اشکال گوناگون دیده شده است. «نمونه این نقش را در کوزه‌ای متعلق به ایران یا عراق می‌توان دید: سفال نخودی پررنگ با نقوش برجسته، دو شیر آستره در حال جست و خیز؛ که به وسیله نوارهای پوشیده از طرح‌های زیگراگ و رزه‌های کوچک به بخش‌های کوچکی تقسیم شده است (تصویر ۸).

نمونه بعدی قاب و کاسه متعلق به نیشابور است. این دو ظرف به گروه بزرگی با تزئینات متراکم متعلق اند. سطح داخلی با نخلک‌های بزرگ به رنگ قرمز، سبز زیتونی و سیاه بر زمینه‌ای سفید

تصویر ۱۱: نقش شیر بر روی سفال زرین فام کاشان، قرن ۷ هجری (پوپ، ۱۳۸۷، ۷۲۱).

در دوران اسلامی نیز شیر نماد پادشاه، قدرت و سلطنت می‌باشد و به اشکال گوناگون از آبستره گرفته تا طبیعی، بر روی آثار سفالی نقش شده است (تصاویر ۱۲ و ۱۳). گاه این نقش همراه با خورشید بوده که همان معنای باستانی شیر و خورشید را دارد.

تصویر ۱۲: نقش شیر آبستره در سفالینه، نیشابور یا منطقه‌ای در مازندران، قرن ۳ و ۴ هجری (گروه، ۱۳۸۴، ۱۱۵).

تصویر ۱۳: ظرف سفالی با دسته‌های شیرمانند، ایران قرن ۵ و ۶ هجری (همان، ۲۴۲).

و موتیف‌های گل و بته، پوشیده شده است. در قاب نوارهای شعاع مانند تکرار حروف «البر» وجود دارد که احتمالاً حروف مختصر ابداعی برای کلمه «برکه» است (تصویر ۱۰).

تصویر ۱۰: کاسه با گل و بته آبستره، نیشابور، قرن ۳ هجری (همان، ۷۵).

نقوش و نمادهای حیوانی در سفالینه‌های دوره اسلامی

نقوش حیوانی نیز از دیرباز مورد توجه انسان بوده و برای بیان بیم‌ها و امیدها و نمایش قدرت‌های آسمانی از این نقوش استفاده می‌شده است. «حیوانات به‌طور سنتی نقش مهمی در هنر و ادبیات اعراب، ترک‌ها، ایرانیان و مغول‌های هندی بازی می‌کردند» (Canby, 2006, 66)

پیداشدن شیر در هنر مصر، بین‌النهرین و ایران باستان نشان می‌دهد که این حیوان روزگاری در این مناطق می‌زیست (جایز، ۱۳۸۰، ۶۲، ۷۵).

نقش شیر نیز از جمله نقوشی است که به وفور بر روی سفالینه‌های دوران اسلامی مشاهده شده است؛ این نقش با همان معانی که در دوران پیش از اسلام برای آن در نظر گرفته می‌شد مورد استفاده قرار گرفته است. در این (تصویر ۱۱) نقش شیر همراه با خورشید به کار رفته که یادآور همان نقش شیر و خورشید است که از دوران باستان نشان ایرانیان بوده و نمادی از پادشاهان و شکوه سلطنت می‌باشد.

از نقوش دیگری که از هزاره‌های نخستین مورد توجه سفالگر قرار گرفته بزکوهی است. بزکوهی، گوزن و سایر جانوران شکاری دارای نیروی حیات بخش و تأمین کننده خوراک و استقرار زندگی انسان محسوب می‌شده‌اند.

نقش بزکوهی، با همان شاخ‌های بزرگ، در دوران اسلامی نیز دیده می‌شود. این نقش یکی از معدود نقوشی است که تغییر چندانی نداشته و همواره با همان ویژگی‌های خاص تصویر شده‌است؛ از اینجا می‌توان نتیجه گرفت که احتمالاً مفاهیم آن نیز دچار دگرگونی چندانی نشده‌است» (کوهزاد، ۱۳۸۹، ۹۳-۸۶). نمونه این نقش را بر روی آثار سفالین مکشوفه از نیشابور می‌توان مشاهده نمود. در میان شاخ‌های این حیوان، از نقوش گیاهی و اسلیمی‌هایی که بعدها رایج گردیدند، استفاده شده است (تصاویر ۱۶ و ۱۷).

تصویر ۱۶: نقش بزکوهی در کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۳ هجری (گروه، همان، ۶۱).

تصویر ۱۷: نقش بزکوهی در کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۴ هجری (رفیعی، ۱۳۷۸، ۲۱۳).

نقوش بسیاری از ظروف سفالین ادوار اسلامی، نقش اسب و سوارکاری است که براساس داستانهای رزمی و بزمی و شکار به تصویر کشیده شده است. نحوه آرایش سوار کار، پوشش سوارکار و همچنین تزیینات گوناگون اسب یا شتر یا حیوانی دیگر سواری، آشنایی هنرمند سفالگر را با هنرهای عصر خود به‌خوبی آشکار می‌سازد. نقوش سوارکاران از داستان‌های حماسی اسطوره‌ای و ادبی زمان خود بهره می‌گیرد (تصویر ۱۴).

تصویر ۱۴: نقش اسب‌سواران در بشقاب سفالی، کاشان، قرن ۵ هجری (کوهزاد، همان، ۹۴).

در فرهنگ ایران، فراست و هوشیاری و تیزبینی و تیزگوشی اسب زیانزد است. اهمیت اسب تا آنجا در زندگی اجتماعی ایرانیان بارز بود که کتب متعددی در دوره‌های مختلف تحت عنوان «فرسنامه» در این باب پرداخته‌اند (یا حقی، ۱۳۶۹، ۷۸-۸۰). «نقش اسب در دوران اسلامی، به طبیعت نزدیک گردید. البته در اوایل دوران اسلامی این نقش بر روی تعدادی ظرف سفالی تا حدودی آستره و نزدیک به نقوش گذشته، دیده می‌شود. کاسه‌ای متعلق به نیشابور طرح اسب و یوزپلنگ را نشان می‌دهد (تصویر ۱۵).

تصویر ۱۵: نقش اسب در کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۳ هجری (گروه، همان، ۶۰).

نقوش حیوانی دیگری که بر روی سفال‌های دوره اسلامی ترسیم شده، شتر می‌باشد. «شتر یا کشتی بیابان در میان فرنگ‌های خاورمیانه بسیار ارزشمند است. در میان اعراب شتر، حیوانی شریف و نزد خدا مورد احترام است. حضرت محمد بر یک شتر قسم خورد که در راه مکه هر جا شتر زانو زد آن نقطه مقدس‌ترین نقطه مقام در اسلام خواهد بود. شتر حیوان چند بعدی نماد بردباری در گرسنگی، اطاعت و تحمل در سختی است. زانو زدن شتر نماد فروتنی و تواضع می‌باشد» (بروس، ۱۳۸۸، ۶۷) (تصویر ۲۰). یکی از آثاری که تصویر شتر بر روی آن ترسیم شده، کاسه سفالی است که به سه قسمت افقی تقسیم شده که در مرکز آن سرو و اطراف آن تصاویری از انسان و شتر دیده می‌شود. احتمالاً این صحنه مربوط به ورود کاروان شاهزاده‌ای و یا سوارکاری از طبقه اشراف است.

تصویر ۲۰: شتر بر روی کاسه سفالی، ایران، قرن ۵ و ۶ هجری (گروبه، همان، ۲۳۳).

در ایران باستان نقوش مربوط به حیواناتی چون گوزن و فوج به تعداد کم روی ظروف و مهرها دیده شده‌است؛ که نماد دلاوری و پیروزی و برای نشان دادن فر شاهی و بزرگی شاه ترسیم شده‌است» (دادور و منصور، ۱۳۸۵، ۹۴). «گوزن یا شکار، حیوان خورشیدی و دشمن افعی ارتباط دارد. شکل شاخ‌های گوزن یادآور زندگی درخت است و رویش مجدد شاخ‌ها در هر سال گوزن را سمبل احیا و زندگی جدید کرده‌است» (بروس، ۱۳۸۸، ۶۷).

احتمالاً نقش این حیوان در دوران اسلامی با همان مفاهیم

«کاسه سفالی لعابدار دیگری با نقش کنده، خمیر قرمز رنگ با پایه کوتاه حلقه‌ای و بدنه کشیده و لبه صاف را می‌بینیم که سطح داخلی کاسه با نقش دو بزکوهی مسبک به صورت کنده با رنگ زمینه قهوه‌ای روشن تزئین شده‌است» (کریمی و کیانی، ۱۳۶۴، ۱۶۰) (تصویر ۱۸).

تصویر ۱۸: کاسه با نقش بزکوهی، کنگاور، قرن ۵ هجری (کریمی و کیانی، همان، ۱۶۱).

از دیگر نقوش حیوانی، نقش گاو است که احتمالاً مفهوم نجومی داشته، معرف ثور یا اردیبهشت از ماه‌های بهار است. در اساطیر ایران گاو نماد ماه است و با باروری زمین ارتباط دارد. شاخ گاو ماده در ایران باستان، علامت عقل، خورشید یا ماه بوده‌است (عبداللهیان، ۱۳۷۸، ۶۳).

در دوران اسلامی نیز نقش گاو با معانی گذشته به کار گرفته شد. «به نظر می‌رسد تعدادی از کاسه‌ها تجدید خاطره نبردهای مرگبار و گریزهای پرمخاطره باشند، اما حتی وحشیگری آنها گاهی اوقات با غنای رنگ و موزون به نظر می‌رسد» (پوپ، ۱۳۸۷، ۱۷۷۵) (تصویر ۱۹).

تصویر ۱۹: نقش گاو بر روی کاسه، یاسکند (از توابع شهرستان بیجار)، قرون ۴ و ۵ هجری (پوپ، ۱۳۸۷، ۱۷۷۴).

پرنندگان

نقش پرنندگان، به دلیل بال‌هایشان و اینکه تداعی کننده جنبه‌های روحانی و آسمانی زندگی می‌باشند، از نقوش مورد توجه‌اند. «اعتقادات باستانی زیادی وجود دارد که بعد از مرگ، روح به شکل یک پرنده جسم را ترک می‌کند، بنابراین، پرنده سمبل روح است. پرنندگان می‌تواند واسطه بین خدایان و انسان‌ها و وسیله نقلیه‌ای برای خدایان باشند. در بسیاری از مذاهب موجودات آسمانی یا ارواح بالدار زیادی وجود دارند» (بروس، ۱۳۸۸، ۶۸). «پرواز پرنندگان نمادی از پرواز انسان‌ها می‌شود» (کیانی، ۱۳۸۰، ۸۵).

به نظر می‌رسد نقش پرنده نیز از جمله نقوشی است که مفهوم آن در طول زمان دگرگون نشده و انواع پرنندگان از جمله طاووس، عقاب، مرغ و خروس با همان معانی وارد سفالگری اسلامی شده است.

نقوش پرنندگان به صورت گسترده‌ای در دوران اسلامی مورد استفاده قرار گرفته‌است. این نقوش از ساده و انتزاعی تا پیچیده در سفالینه‌ها دیده می‌شوند. نمونه این نقوش در (تصاویر ۲۳ و ۲۴) نشان داده شده‌است. همانطور که دیده می‌شود در (تصویر ۲۳) پرنده حالتی کاملاً طبیعی دارد، در حالیکه در (تصویر ۲۴) پرنده بصورت انتزاعی تصویر شده است.

تصویر ۲۳: کوزه با نقش پرنده، نیشابور، قرن ۳ هجری (کامبخش فرد، ۱۳۸۰، ۱۶۳).

به کار می‌رفته است. در کوزه‌ای متعلق به کاشان، این نقش دیده می‌شود: گرده این کوزه با یک کتیبه حیوانات نظیر: گوزن و ققنوس تزئین شده‌است (تصویر ۲۱).

تصویر ۲۱: کوزه سفالی بانقش گوزن کاشان، قرن ۵ هجری (گروبه، همان، ۲۶۰).

از نقوش دیگر ماهی است. ماهی یکی از چهار عنصر در غذای تشریفاتی در چندین آیین باستانی بود. انا (Ea) خدای سومری آب، دارای شکل ماهی یا بزی با دم ماهی (اصل و منشأ برج جدی) است (دادور و مبینی، ۱۳۸۸، ۶۳). نقش ماهی با مفاهیم گذشته بسیار بر روی سفال‌های دوران اسلامی دیده شده‌است. در میان این نقوش، نقش دو ماهی که نشان ماه اسفند می‌باشد از دیرباز تا دوران اسلامی تداوم یافت و نقشی بسیار زیبا و جالب است (تصویر ۲۲).

تصویر ۲۲: نقش دو ماهی در ظرف سفالی، کاشان، قرن ۷ هجری (ویلسن، ۱۳۸۳، ۱۵۰).

پرنده دیگر طاووس می باشد «این پرنده با دمی به شکل بادبزن سمبل خورشید است. دنباله دایره‌ای شکلش نماد طاق آسمان و لکه‌های چشم مانند آن ستاره‌های آسمانند» (بروس، ۱۳۸۸، ۶۹).

یکی از آثاری که نقش طاووس بر روی آن به نمایش درآمده، ظرف سفالی لعابدار سربی است که با تصویر پرنده، نوشته‌های تزئینی و گل و گیاه، مزین شده است (تصویر ۲۷).

تصویر ۲۷: کاسه سفالی با نقشی شبیه به طاووس، نیشابور قرن ۴ هجری (کامبخش فرد، همان، ۴۹۷).

در کاسه‌ای مکشوفه از منطقه آق کند، واقع در شمال غربی ایران نقش طاووس را می بینیم، از ویژگی‌های این اثر کاربرد پراکنده خطوط تراشیده است، ترکیب نقوش با نوار پهن و بدون تزئین به رنگ کرم بدنه، به دو قسمت جداگانه تقسیم شده است (تصویر ۲۸).

تصویر ۲۸: نقش طاووس در کاسه سفالی، منطقه آق کند یا آذربایجان، قرن ۵ و ۶ هجری (گروه، همان، ۱۲۲).

تصویر ۲۴: بشقاب با نقش پرنده‌ای در حال پرواز، آمل، قرن ۴ هجری (همان، ۱۶۱).

کاسه مکشوفه از نیشابور، پرنده‌گانی را نشان می دهد که روبروی هم قرار دارند. شیوه تزئین این کاسه، که دو پرنده را در مقابل هم، به رنگ سیاه در زمینه سفید قرار داده، بسیار رایج بوده است. در بدن این پرنده‌گان کلمه «برکه» نوشته شده است.

در یکی از کاسه‌ها نقش پرنده‌گان روبروی هم دیده می شود و بدنهای کشیده‌شان در جهات مختلف قرار گرفته، سرهایشان به سمت عقب است و دمهایشان مانند تیغه شمشیر دو شاخه است. بدنهایشان بدون آرایش، ولی بال‌ها به خط رنگی و طرح نخل تزئین شده است (تصاویر ۲۵ و ۲۶).

تصویر ۲۵ و ۲۶: نقش پرنده‌گان در کاسه سفالی، نیشابور، قرن ۳ هجری (گروه، همان، ۸۰ و ۷۹).

پرنده دیگری که تزئین بخش آثار سفالی است خروس می‌باشد. این مرغ در دین ایرانیان پیک سروش دانسته شده، فرشته‌ای که پاسبانی شب با اوست و نگهداری آفریدگان ایزدی در هنگام تاریکی اهریمنی سپرده بدوست (پورداوود، ۱۳۵۶، ۳۱۷). تصویر خروس بر روی سفال ترکیبی نخودی مایل به صورتی به نمایش در آمده‌است. این بطری با لعاب لاجوردی شفاف پوشیده شده و بدنه پیازی شکل آن از دو نیمه قالبی تشکیل گردیده است. این ظرف با ترنج‌های مدور ناپیوسته‌ای شامل پیکره حیوان (خروس) و انسان منقوش شده‌است. مهمترین ویژگی این بطری وجود امضا و تاریخ ساخت آن است. این ظرف اولین سفال تاریخ‌دار ایرانی نیست، ولی به عنوان یک سفال خمیر سنگی، گواهی است مبنی بر اینکه این تکنیک پیش از نیمه نخست قرن دوازدهم به خوبی پیشرفت کرده بوده‌است (تصاویر ۳۱).

تصویر ۳۱: ظرف سفالی با نقش مرغ و خروس، ایران، قرن ۵ هجری (کوهزاد، همان، ۹۲).

نمونه بعدی مشربه‌ای است که با تصاویر جوجه خروس و الگوهای برجسته گل و بته بر بدنه تزئین شده و شاهکار سفال ایرانی دوران سلجوقی است. این شکل را می‌توان در ظروف نقره ساسانی و چینی‌های دوران تانگ و سونگ یافت (تصویر ۳۲).

تصویر ۳۲: مشربه‌ای به شکل خروس، ایران، قرن ۵ هجری (همان).

نقش دیگری که آثار سفالی را مزین نموده، تصویر عقاب می‌باشد. «این نقش یکی از تصاویر مشترک بین تمدن‌های باستانی است بیش از چهل سال عمر می‌کند و در توانایی و شکوه و قدرت سرآمد پرندگان و شاه مرغان است. چشمانی درشت دارد که از قدرت بینایی فوق‌العاده‌ای برخوردارند و می‌توانند شکار را از فراز آسمان ببینند. آشیانه او عموماً بر فراز جنگل‌ها، کوه‌های بلند و ناهموار و نقاط دور از دسترس و دست‌نخورده انسان است» (حدیدی، ۱۳۸۸، ۴۶). اثری که نقش عقاب بر روی آن ترسیم شده کاسه‌ای مکشوفه از آق‌کند آذربایجان می‌باشد. سفال قرمز رنگی است با پوشش گلابه سفید در قسمت داخلی و قسمت بیرونی آن تا زیر لبه با تزئینات اسگرافیاتو به رنگ ارغوانی و قهوه‌ای مایل به زرد و سبز تزئین شده‌است (تصویر ۲۹).

تصویر ۲۹: نقش عقاب در کاسه سفالی، احتمالاً منطقه آق‌کند، قرن ۵ و ۶ هجری (کوهزاد، ۱۳۸۹، ۹۰).

نقش عقاب را در اثر دیگری نیز که با نقش‌کنده و تزئینات گیاهی مزین شده، می‌توان دید (تصویر ۳۰).

تصویر ۳۰: نقش عقاب در بشقاب سفالی، کاشان، قرن ۶ هجری (همان).

نتیجه‌گیری

آنچه از مطالب فوق‌الذکر و پژوهش‌های محققان می‌توان نتیجه گرفت، این است که؛ در دوره اسلامی سفال را بسیار مناسب برای ساخت ظروف و پیکرک‌های مخصوص مراسم دینی و ملی خود می‌دانستند. همانطور که می‌بینیم در بیشتر این آثار تفکر هنرمند سفالگر تفکری اعتقادی است و در اجرای این آثار این تفکر حکمفرماست. از نقوشی که مربوط به گیاهان است تا نقوش حیوانی اغلب در خدمت فرهنگ‌های خاص و رایج زمانه خود بوده‌اند.

با آغاز دوران اسلامی در ایران به دلیل تغییر دیدگاه‌های فکری و اقتصادی، سفالگری ایران حیات تازه‌ای یافت. در آغاز سفالگران تا حدودی از شیوه سنت‌های دوره قبل از اسلام پیروی می‌کردند ولی به تدریج عوامل متعددی باعث گردید که هنرمندان سراسر ایران تحولات تازه‌ای از نظر نقش، لعاب - تزیین و شکل ظروف سفالین به وجود آوردند. به این ترتیب هنر سفال‌گری اسلامی، طی سال‌های متمادی تکامل یافت و مراکز سفال‌سازی آن روزگار نظیر شهرهای کاشان، جرجان، سلطانیه و بویژه نیشابور برای همیشه جزء میادین مهم هنر اسلامی گردیدند.

با توجه به مطالب متن می‌توان مطرح نمود که: نقوش و نمادهای گیاهی و حیوانی منقوش بر بدنه سفال‌ها در کنار آرمان‌های مذهبی و سیاسی در سیر تحول اندیشه‌های مردم تاثیر فراوانی داشتند طراحان نقش، عمده‌ترین موضوعات را از عملکرد حیوان و گیاه اطراف خود برداشت کرده‌اند و تصویرسازی‌های خود را با ظرافت و تبحر زیاد و با کمال سادگی که نشان از تجربه فراوان طراحی آنها دارد بر بدنه سفال‌ها انجام داده‌اند.

با منع صورت‌نگاری انسان، توجه هنرمندان مسلمان به ترسیم گل و گیاه به عنوان عناصر تزیینی آثار و اشیا بیشتر می‌شد و به تدریج همراه با اعتلای هنر اسلامی، ترسیم گل، برگ و شاخه به صورت ترسیمات قراردادی درآمد.

استفاده از نقش جانوران همواره به عنوان عناصر نمادین

مطرح نبوده‌است بلکه برای بیان بیم‌ها و امیدها، علامت و نشانه‌هایی برای استعانت از قوای طبیعی و محیط‌زیست منطقه خود را به نمایش گذاشته‌اند و به دلیل وابستگی حیات اقتصادی مردم به طبیعت، شکارگری، کشاورزی و حیات جانوری، نقوش جانوری همواره از مهمترین موضوعات تصویری آنها بوده‌است. به عنوان مثال نقش بزکوهی و سایر جانوران سم‌دار و شاخدار در نزد سفالگران همواره به عنوان مرکز زندگی و قدرت، خون گاو نر، سبب رویش گیاهان سودمند، شاخ حیوانات نیز همواره تمثیلی از وجود آب بوده‌است.

البته بعضی از پرندگان و جانوران نیز مانند خروس، طاووس، عقاب، شیر و گراز نیز به عنوان نمادین و خوش یمن مورد توجه بوده‌اند.

همچنان که بیان شد، بسیاری از محققان نقوش انسانی، گیاهی و حیوانی را به رویدادهای مذهبی نیز مربوط می‌دانند از نمونه‌های معروف می‌توان از نقوش ظروف سفالین عهد خوارزمشاهیان که احتمالاً معرف واقعه عاشورا در کربلاست، نام برد.

فهرست منابع

- اسماعیل‌پور، ابوالقاسم. (۱۳۷۷). **اسطوره، بیان نمادین**. تهران: سروش.
- بروسی میت‌فورد، میراندا. (۱۳۸۸). **فرهنگ مصور نمادها و نشانه‌ها در جهان**. (ابوالقاسم دادور و زهرا تاران، مترجم). تهران: انتشارات دانشگاه الزهراء (س) و کلهر.
- پاکباز، رویین. (۱۳۸۱). **دایره‌المعارف هنر (نقاشی، پیکره سازی و هنر گرافیک)**. تهران: فرهنگ معاصر.
- پوپ، آرتور ایهام. (۱۳۸۷). **سیری در هنر ایران (از دوران پیش از تاریخ تا امروز)**. (نجف دریابندری و دیگران، مترجم). تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- پوردوود، ابراهیم. (۱۳۵۶). **فرهنگ ایران باستان**. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- توحیدی، فائق. (۱۳۷۹). **فن و هنر سفالگری**. تهران: سمت.
- جابز، گرتروود. (۱۳۸۰). **سمبل‌ها**. (محمدرضا بقاءپور، مترجم).

فهرست نشریات

- عبدالهیان، مهناز. (۱۳۷۸). مفاهیم نمادهای مهر و ماه در سفالینه‌های پیش از تاریخ، هنرنامه، سال اول. ش. ۲۵۶. پایان نامه ها
- اکبری، عباس. (۱۳۹۰). سهم کاشان در تاریخ سفال و سرامیک جهان اسلام پایان نامه دکتری پایان نامه‌ها استاد راهنما: یعقوب آرژند، دانشگاه تهران.
- حدیدی، الناز. (۱۳۸۸). مطالعه تطبیقی نقش و نماد عقاب در مجسمه‌ها، فلزات و منسوجات ایران، یونان و مصر باستان، پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته پژوهش هنر، استادان راهنما: ابوالقاسم دادور و عباس اکبری، دانشگاه الزهراء(س).
- کوهزاد، نازنین. (۱۳۸۹). بررسی نقوش و نمادهای آیینی در سفالینه‌های دوران اسلامی، پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته هنر اسلامی، استادان راهنما: ابوالقاسم دادور و عباس اکبری، دانشگاه کاشان.
- نوبهاری، لیلا. (۱۳۸۱). بررسی نقوش سفالینه‌های نیشابور (سده اول تا هشتم هجری) و کاربرد آن در گرافیک، پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته گرافیک، استاد راهنما: ابوالقاسم دادور، دانشگاه الزهراء(س).
- گرویه، ارنست جی. (۱۳۸۴). **سفال اسلامی**، (فرناز حائری، مترجم). تهران: نشر کارنگ.
- کریمی، فاطمه و محمدیوسف کیانی. (۱۳۶۴). **هنر سفالگری در دوران اسلامی ایران**، نشر مرکز باستان‌شناسی ایران.
- کوهزاد، نازنین. (۱۳۸۹). «بررسی نقوش و نمادهای آیینی در سفالینه‌های دوران اسلامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته هنر اسلامی، استادان راهنما: ابوالقاسم دادور و عباس اکبری، دانشگاه کاشان.
- پوپ، آرتور اپهام. (۱۳۸۷). **سیری در هنر ایران (از دوران پیش از تاریخ تا امروز)**، (نجف دریابندری و دیگران، مترجم). تهران: شرکت انتشارات عملی و فرهنگی.

تهران: نشر مترجم.

- دادور، ابوالقاسم و مهتاب مبینی. (۱۳۸۸). **جانوران ترکیبی در هنر ایران باستان**، تهران: انتشارات دانشگاه الزهراء (س).
- دادور، ابوالقاسم و الهام منصوری. (۱۳۸۵). **درآمدی بر اسطوره‌ها و نمادهای ایران و هند در عهد باستان**، تهران: انتشارات دانشگاه الزهراء و کلهر.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). **لغت‌نامه** (جلد چهاردهم). تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ریاضی، محمدرضا. (۱۳۷۵). **فرهنگ مصور اصطلاحات هنر ایران**، تهران: مرکز انتشارات دانشگاه پیام نور.
- کامبخش فرد، سیف‌اله. (۱۳۸۰). **سفال و سفالگری در ایران از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر**، تهران: انتشارات ققنوس.
- کریمی، فاطمه و محمد یوسف کیانی. (۱۳۶۴). **هنر سفالگری در دوران اسلامی ایران**، نشر مرکز باستان‌شناسی ایران.
- کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۷۶). **رؤیا، حماسه، اسطوره**، چاپ دوم، تهران: نشر مرکز.
- کیانی، محمدیوسف. (۱۳۸۰). **پیشینه سفال و سفالگری در ایران**، تهران: انتشارات نسیم دانش.
- معین، محمد. (۱۳۸۱). **فرهنگ فارسی**، (ج ۱ و ۲)، مؤسسه تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ناظرزاده کرمانی، فرهاد. (۱۳۶۸). **نمادگرایی در ادبیات نمایشی**، تهران: برگ.
- ویلسون، اوا. **طرح‌های اسلامی**، (محمدرضا ریاضی، مترجم) سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۷۷.
- هال، جیمز. (۱۳۸۰). **فرهنگ نگاره‌های نمادها در هنر شرق و غرب**، (رقیه بهزادی، مترجم). تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.
- یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۶). **فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی**، تهران: نشر فرهنگ معاصر.
- یونگ، کارل گوستاو و دیگران. (۱۳۷۷). **انسان و سمبل‌هایش**، (محمود سلطانی، مترجم). تهران: جام جم.
- Canby, Sheila R. (2006), **Islamic Art in Detail**, London, The British Museum Press.

- ویلسن آلن، جیمز. (۱۳۸۳). **سفالگری اسلامی**. (مهناز شایسته فر، مترجم). تهران: انتشارات موسسه مطالعات هنر اسلامی.
- رفیعی، لیلا. (۱۳۷۸). **سفال ایران از دوران پیش از تاریخ تا عصر حاضر**. تهران: انتشارات یساولی.
- کامبخش فرد، سیف اله. (۱۳۸۰). **سفال و سفالگری در ایران از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر**. تهران: انتشارات ققنوس.
- هال، جیمز. (۱۳۸۰). **فرهنگ نگاره‌های نمادها در هنر شرق و غرب**. (رقیه بهزادی، مترجم). تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.
- ویلسون، اوا. **طرح‌های اسلامی**. (محمد رضا ریاضی، مترجم). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Plant and Animal Motifs and Symbols in Potteries of Islamic Period in Iran

Abolghasem Dadvar

Professor of Art Research, Department at Alzahara University

Abstract

Islam with the cultural context of revelation and the heavenly voice of the Holy Quran contributed the development and flourishing of art and science. The embracing of Islam in the vast territory of Sasanians and changing the culture of luxury to simplicity drew attentions to pottery.

The importance of pottery is not only for its antiquity as the most ancient human handicraft, but also for its designs and patterns depicted by the makers which over the centuries have transferred the history, culture and art of humans to the next generations.

There is great diversity in pottery designs of Islamic period, but this paper intends to study and explain the plant and animal motifs.

Plant motifs were taken into consideration in the early Islamic Period due to the prohibition of human motifs. Being the human food source, plants always have had a specific place in human thinking, so they have long been used in pottery design.

Animal motifs also are among other important motifs painted in potteries of Islamic period, used to express fears and hopes, and display celestial powers. Animal images have traditionally played an important role in art and literature.

A descriptive – historical method is employed in this study, by means of written resources and documented images. Observation and library-based method have been used to collect information.

The results indicate that these motifs have been extremely influenced by ambient conditions of society and the beliefs of the people of that time.

Key words: Pottery, Islamic Period, Plant and Animal Motifs.